

Г.В. ГЕРАСИМЕНКО, к.е.н., ст. науковий співробітник ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, Київ

ІНВЕСТИЦІЇ В ОСВІТУ ЯК НАПРЯМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемам інвестування в освіту як напрямку управління якістю людських ресурсів. Розглянуто стан та особливості фінансування сектору освіти в Україні. Оцінено обсяги державних видатків на освіту, а також обсяги приватних інвестицій населення на освітні послуги. Визначено основні проблеми, що зумовлюють недостатню ефективність інвестицій в освіту, окреслено можливі шляхи їх вирішення.

The article is devoted to problems of investing in education as a direction of management of the quality of human resources. The state and peculiarities of funding of the sector of education in Ukraine are analysed. The scales of the public funding of education and private investments of the population in educational services are estimated. The basic problems, related to the low efficiency of educational investments are defined, while possible ways of their solution are outlined.

Ключові слова: соціальні видатки держави, інвестиції в освіту, фінансування освітніх послуг, якість людських ресурсів, освіта впродовж життя.

Вступ. Вкладення в освіту залишаються однією з найважливіших складових соціальних інвестицій, оскільки отримання високого рівня знань і професійної кваліфікації виступає не лише передумовою особистого розвитку населення, а й детермінантами якості та конкурентоспроможності людських ресурсів, обумовлюючи можливості розвитку ринку праці та економічного зростання держави. Водночас, незважаючи на високі рівні охоплення населення України освітою всіх рівнів та зростаючий обсяг фінансування галузі, питання якості отриманої освіти залишаються дискусійними. Це визначає необхідність поглибленого дослідження стану та особливостей інвестування в освіту населення України, виявлення проблем, що існують в цій сфері, та визначення шляхів їх вирішення.

Постановка завдання. З огляду на окреслені проблеми, завданням даної статі є аналіз сучасного стану та особливостей вкладень в освіту в Україні, визначення проблем в цій сфері та вироблення підходів до оцінки ефективності відповідних інвестицій.

Методологія. Проблеми соціальних інвестицій, складовою яких є вкладення в освіту, розглядаються в працях таких вітчизняних дослідників як С. Бандур, О. Грішнова, М. Долішній, Т. Заяць, І. Карлін, І. Курило, В. Куценко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Макарова, В. Онікієнко, С. Пирожков та інші. Водночас питання оцінки ефективності

інвестицій в освіту в контексті управління якістю людських ресурсів потребують посиленої уваги в умовах відсутності загальноприйнятих підходів до оцінювання якісних аспектів освітніх послуг.

Результати дослідження. Рівень освіти є однією з основних складових загальної якості людських ресурсів, що визначає можливості реалізації зайнятості та отримання доходу населення, формує загальні настанови способу життя та соціального статусу особи. Державна політика в галузі освіти в Україні ґрунтується на принципах доступності для кожного громадянина та рівності умов для повної реалізації здібностей населення, при цьому джерелами інвестицій в освіту можуть виступати як вкладення держави (або окремих регіонів та місцевих громад), так і кошти підприємств, суспільних фондів і неурядових організацій, в тому числі міжнародних, домогосподарств та окремих громадян. Очевидно, що цілі та завдання таких інвестицій відрізняються залежно від суб'єкту їх реалізації: якщо для держави завданнями інвестування в освіту населення можуть бути одночасне підвищення національного доходу та якості життя населення, то для комерційних структур – отримання прибутку завдяки підвищенню освітньо-кваліфікаційного потенціалу співробітників, для індивідуальних домогосподарств та населення – збільшення доходів та розвиток власного потенціалу, для некомерційних організацій – підвищення загальної якості життя населення.

Основним механізмом фінансування освітніх послуг в Україні залишається бюджетне забезпечення, хоча частка приватних навчальних закладів різного рівня зростає. Видатки на освіту традиційно посідають друге місце в структурі соціальних видатків національного бюджету і, починаючи з 2000 р., зростають прискореними темпами. Так, якщо в 2000 р. на фінансування освіти було спрямовано 7 млрд. грн. (12% сукупних видатків Зведеного бюджету), то в 2008 р. – вже 60 млрд. грн. (відповідно 19,7%), а за попередніми даними 2009 р. – 47,6 млрд. грн. (21,9%). Рівень бюджетних видатків на освіту по відношенню до ВВП теж значно зріс (з 4,2% у 2000 р. до 7,4% в 2009 р.), проте досі залишається далеким від цільового рівня, що задекларований Законом України „Про освіту”, – 10% національного доходу (табл. 1).

В Україні фінансування соціальних послуг, які безпосередньо споживає населення, в основному здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів. Так, на цьому рівні зосереджено понад 60% бюджетних видатків на освіту, зокрема фінансування закладів нижчих освітніх рівнів (дошкільної та середньої

освіти). Водночас за рахунок коштів Державного бюджету здійснюється централізоване фінансування переважної частини професійно-технічної освіти, вищої та післядипломної освіти (в рамках державного замовлення). Післядипломна освіта населення також частково фінансується за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття, зокрема - послуги з професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних. Так, відповідні видатки Фонду зросли з 61 млн. грн. в 2003 р. до 168 млн. грн. в 2008 р., забезпечивши професійне навчання та перепідготовку за 394 напрямками, професіями та спеціальностями для 245,2 тис. безробітних громадян.

Таблиця 1 – Видатки на освіту Зведеного бюджету України в 2000-2008 рр.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Загальні видатки на освіту, млрд. грн.	7,1	9,6	12,3	14,9	18,3	26,8	33,8	44,3	60,9	47,6
Частка сукупних видатках бюджету, % у	12,0	14,1	20,3	19,8	17,9	18,9	19,3	19,6	19,7	21,9
Частка у ВВП, %	4,2	4,3	4,8	5,6	5,3	6,1	6,2	6,2	6,4	7,4

Джерело: Державний комітет статистики України [1].

Вагомим джерелом фінансування освітніх послуг в Україні залишаються приватні інвестиції що здійснюються як підприємствами з метою підвищення кваліфікації власних співробітників, так і самим населенням. За оцінками Світового банку [2], власні виплати населення у сфері освіти можуть сягати до 1,5% ВВП; близько половини з них становить оплата послуг у дошкільних закладах, початковій і середній школі, які охоплюють цілу систему формальних і неформальних платежів (благодійні внески, оплата навчання, послуг репетиторів тощо). При цьому приватні платежі населення зростають з підвищенням рівня навчальних закладів (наприклад, для гімназій і ліцеїв), що виступає одним з чинників нерівності в доступі до освіти.

Проблеми нерівних можливостей в доступі до освіти простежуються також на рівні вищої освіти, зумовлюючись як територіальними чинниками, так і доходними можливостями населення. Хоча протягом останніх років відбувалось зростання обсягу державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою (з 35,7% вступників до вищих навчальних закладів у 2006/07 н.р. до 43,3% в 2009/10 н.р.), загальна частка студентів, які навчаються за рахунок коштів фізичних осіб, залишається сталою - на рівні 60%. Водночас в Україні існує дефіцит наявних доходів переважної більшості населення для отримання високоякісних послуг освіти. За даними

соціально-демографічного обстеження з питань базової захищеності населення, що проводилось Держкомстатом України в 2006 р., більшість опитаних (62,2%) зазначили, що їх доходу недостатньо для задоволення потреб у навчанні [3]. Таким чином, низький рівень доходів населення залишається основним чинником, що звужує можливості отримання знань впродовж життя.

Незважаючи на значний обсяг інвестицій, що спрямовуються в освітній сектор України, результати діяльності галузі залишаються досить дискусійними з погляду кінцевих результатів. Хоча охоплення населення всіма освітніми рівнями зростає, з кожним роком збільшується чисельність випускників вищих навчальних закладів, існують проблеми з якістю підготовки фахівців, що зумовлюють складнощі з їх працевлаштуванням в майбутньому. Досить гострим залишається питання якості підготовки у вищій та професійно-технічній освіті, оскільки саме кваліфікаційна база випускників цих рівнів впливає на можливості їх працевлаштування та конкурентоспроможність на ринку праці, визначаючи якість людських ресурсів країни. Збільшення прийому, контингенту та випуску студентів в сучасних умовах супроводжується існуванням невідповідності між попитом на молодих фахівців на ринку праці та їх пропозицією в розрізі професій. Внаслідок штучно створеного ажіотажного попиту на певні спеціальності значна частина випускників вимушена працювати не за фахом або здобувати освіту за іншим напрямом.

Недостатня ефективність державних видатків на освіту зумовлена рядом чинників, основними серед яких залишаються недоліки організаційно-управлінської структури галузі. Як показує аналіз видатків зведеного бюджету за економічною структурою, понад 90% державних інвестицій в освіту спрямовується на поточні видатки, з них – переважна частина – на виплату заробітної плати та нарахування на неї, які зростають внаслідок інфляційних процесів. Така структура видатків не забезпечує достатньої можливості для перерозподілу ресурсів на користь тих, які безпосередньо визначають якість освітніх послуг (підвищення кваліфікації освітян, розширення та оновлення ресурсної бази навчальних закладів, впровадження новітніх технологій) та сприяють вдосконаленню освітньої інфраструктури (наприклад, завдяки підвищенню транспортної доступності навчальних закладів для дітей з віддалених районів).

Іншою проблемою, що зумовлює недостатню ефективність використання коштів, що спрямовуються на фінансування системи освіти, залишається

недосконала організація процесу управління галуззю. Використанням нормативів, встановлених Міністерством освіти та науки України, та обмеження повноважень місцевих органів самоврядування щодо реорганізації мережі та укомплектованості навчальних закладів призводять до необхідності утримання надто широкої мережі навчальних закладів, яка часто не відповідає фактичному попиту населення на освітні послуги (зокрема, на рівні загальної середньої освіти).

На жаль, наразі в Україні не визначені показники для відстеження якісних змін у таких сферах, як освіта дорослих і запровадження європейських стандартів освіти. Свідченням високої якості освітньої підготовки є і чисельність іноземних студентів, які прагнуть отримувати освіту в навчальних закладах країни. Зокрема, на початок 2008/09 н.р. у вищих навчальних закладах України навчалось 35,8 тис. іноземних студентів, а наступного року їх чисельність зросла до 37,7 тис. осіб. Хоча в якості відповідних показників могли б використовуватися такі показники як частка вищих навчальних закладів, чиї дипломи визнаються на міжнародному рівні або які повністю перейшли на програми підготовки кваліфікаційних рівнів «бакалавр-магістр», відмовившись від кваліфікації спеціаліста, на практиці моніторингу цих показників стикається з обмеженнями чинного статистичного забезпечення.

Висновки. В умовах зростаючого обсягу фінансування сектору освіти в Україні актуалізується питання якості освітньої підготовки, що має визначальне значення для формування конкурентоспроможної робочої сили та високої якості населення. Саме тому подальший розвиток освітніх інвестицій має ґрунтуватися не на простому нарощуванні видатків, а на підвищенні їх ефективності з метою забезпечення належної якості освітніх послуг та можливостей рівного доступу населення до їх отримання впродовж всього життя. Саме тому майбутні реформи мають стосуватися державного механізму розподілу ресурсів та загального управління галуззю освіти, забезпечити розширення повноважень місцевих органів управління та формування належної доходної бази для фінансування освітніх послуг. Державного регулювання потребує і поширення приватних платежів населення за освітні послуги, оскільки їх значні обсяги не лише призводять до існування нерівності, а й перешкоджає ефективному управлінню ресурсами на рівні відповідних закладів. Принципово важливим залишається запровадження системи моніторингу та оцінки якості освітніх послуг, зовнішньої експертизи та ліцензування діяльності освітніх закладів.

Список литературы: 1. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2009/10 н. р.: Стат. бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2010. – 212 с. 2. Вдосконалення міжбюджетних відносин і стратегії державних видатків у сферах охорони здоров'я та освіти в Україні : вибрані питання : [звіт Світового банку]. – К. : ДП “Видавничий дім “Козаки”, 2008. – 168 с. 3. Соціально-економічна захищеність населення України, за матеріалами вибіркового обстеження Держкомстату. – [Електронний ресурс.]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

Подано до редакції 06.03.2010